

**ФОРМУВАННЯ В СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ НАВИЧОК
ДОРЕЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ АНТОНІМІВ У МОВЛЕННІ**

У статті представлено сучасний погляд на зміст, методи й організаційні форми лексичної роботи в ДНЗ, пов'язані зі збагаченням словникового запасу старших дошкільників антонімами та виробленням навичок і вмінь їх використання в мовленні.

Ключові слова: слова-антоніми, мовленнєвий розвиток, форми і методи, збагачення словника, антонімія, лексико-семантичні засоби, формування, навички, вміння.

В статье представлен современный взгляд на содержание, методы и организационные формы лексической работы в ДОУ, связанные с обогащением словарного запаса старших дошкольников антонимами и выработкой навыков и умений их использования в речи.

Ключевые слова: слова-антонимы, речевое развитие, формы и методы, обогащения словаря, антонимия, лексико-семантические средства, формирования, навыки, умения.

This article presents a modern view on the content, methods and organizational forms of lexical work in kindergartens related to enriching of senior preschoolers' vocabulary, antonyms and development of skills and abilities to use them in their speech.

Key words: words-antonyms, speech development, forms and methods, enriching of the vocabulary, antonyms, lexical and semantic means, formation, skills, abilities.

Постановка проблеми. Розвиток контрастності мовлення дітей дошкільного віку в наш час є достатньо новою проблемою, що займає особливе місце серед питань дошкільної освіти. У широкому розумінні вона відноситься до проблем становлення словесної виразності й креативності та формування загальних мисленнєвих і творчих здібностей дітей, що досить значимі для вирішення важливого педагогічного завдання – всебічного розвитку особистості дошкільника.

Дошкільне дитинство – базовий період у розвитку й становленні мовлення дітей. Словниковий запас, його обсяг та якість, доречна актуалізація слів під час говоріння – всі найважливіші складові мовленнєвого онтогенезу дошкільника. У цей період життя в дитини розвиваються такі якості мовлення, як правильність, доречність і точність слововживання, виразність і контрастність мови. Пошук шляхів формування контрастного зв'язного мовлення – одне з найважливіших завдань розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Несформованість лексико-семантичних навичок або ж їх

відсутність спричиняють відставання в розвитку висловлювань, мисленнєвих процесів, зниження пізнавальних потреб, гальмування темпів еволюції здатності дитини-дошкільника до шкільного навчання.

Актуальність дослідження. Спостереження за мовленням дошкільників та його аналіз свідчать про те, що висловлювання дошкільників носять переважно спонтанний, ситуативний характер. Більшість із них відчувають значні труднощі в розгортанні своїх думок, програмуванні мовлення, плавному виборі слів і граматичних форм при вираженні зв'язків і відношень дійсності, у відтворенні протилежностей. Одними з компонентів лексико-семантичних груп слів, що визначають якість контрастного мовлення дошкільників, є антоніми. Для того, щоб навчити дитину доцільно висловлюватися – виражати діаметрально протилежні наміри, почуття, свої думки щодо протилежностей; передавати суперечливу інформацію, використовуючи різні синтаксичні конструкції, – у край необхідно вже в дошкільному навчальному закладі навчити дітей розуміти значення слів-антонімів та використовувати їх у своєму мовленні. Саме за допомогою антонімів у дітей формуються навички доречного слововживання, виразність, доцільність і контрастність мовлення. Отже, однією з невід'ємних складових навчально-виховного процесу в ДНЗ має бути збагачення мовлення дітей антонімами. Ці слова допомагають дитині відтворювати світ у його постійних протиріччях і протилежностях.

Мета статті – розкрити форми й методи роботи в ДНЗ, що спрямовані на розширення словникового запасу дошкільників словами-антонімами та вироблення в них навичок доречного використання їх у мовленні.

Виклад основного матеріалу. Мовлення людини не є чимось уродженим, воно виникає та формується протягом перших років життя, сприяє формуванню інтелекту, розширює світогляд маленької людини. Розуміння мови оточуючих, висловлення власних бажань, думок, спілкування з дорослими, однолітками – все це активно вводить дитину в життя, збагачує мислення, сприяє інтелектуальному розвитку й формуванню гармонійно розвиненої особистості. Для реалізації цих завдань потрібно ще з середнього дошкільного віку навчити дітей розуміти значення антонімів та вживати їх у власному мовленні.

Антоніми – слова з протилежним значенням. Вони стали предметом психолінгвістичного аналізу порівняно недавно. Потреба підібрати слова з протилежними значеннями, знайти образне протиставлення, «схопити» полярні прояви тієї чи іншої якості або властивості часто виникає в людей найрізноманітніших спеціальностей; у всіх, хто цікавиться мовленням або ж пов'язаний із цією професією, тобто філологів, викладачів, вихователів. Зміст поняття «антонім» останнім часом суттєво доповнено. Так, до недавнього часу антонімами вважалися тільки ті слова, що містять у своєму значенні вказівку на якість. Сучасні дослідники розкривають антонімію і в тих словах, які належать до однієї й тієї ж частини мови, визначають різні почуття, дії, стани, оцінки, просторові й часові відносини, тобто закріплюється більш широке розуміння антонімії [3]. Отже, антонімами можуть бути й інші частини мови: іменники, дієслова, займенники тощо.

Аналіз індивідуальної мови дітей старшого дошкільного віку засвідчив, що вона збіднена на використання антонімів. Діти відчують значні труднощі в актуалізації антонімів у процесі висловлювання, у доречному їх використанні. Тому висловлювання дошкільників без використання антонімів залишаються незрозумілими для оточуючих, ситуативними, а мова – невиразною, недостатньою для реалізації монологічного мовлення. Важливе значення має вживання антонімів у висловлюваннях не лише для розвитку мовлення дітей, а й для їхнього всебічного психічного розвитку. Про це свідчить визначення антонімів, сформульоване, наприклад, Є. М. Міллером, який вважає, що основними якостями антонімів є такі: наявність антонімічного заперечення; здатність викликати асоціації за тотожністю й відмінністю значень. Антоніми виникають та функціонують у мовленні, утворюючи антонімічні опозиції. Антонімічні відносини охоплюють усі системи номінації, тобто антонімічність є внутрішньою фундаментальною властивістю мови. Антонімія слів виникає й реалізується тільки в мовленні. Клас антонімів безперервно зростає, змінюється, не має чітких меж та носить відкритий характер [2].

Робота над антонімами є винятково продуктивною для збагачення словника дітей. Використання їх у мовленні допомагає точніше передати думку, сприяє увиразненню висловлювань. Ознайомлення дошкільників з антонімами допомагає з'ясувати протилежне значення слова (*веселий – сумний; холодний – теплий, гарячий*) і т. д. Такі протиставлення можуть бути пов'язані з розумінням часу, простору, якостей і властивостей людини, явищ природи. Підбір антонімів сприяє розумінню емоційної контрастності слів. Тому доцільно проводити спеціальну роботу з дітьми дошкільного віку, спрямовану саме на розуміння значення антонімів. Доречне вживання їх у мовленні стане іншим аспектом роботи над антонімами. В єдності вони забезпечать якісний розвиток лексико-семантичного словника дошкільника.

Із метою активного впливу дорослого на комунікативну діяльність дітей, а відтак і на вдосконалення діалогічного та монологічного мовлення засобами антонімії, в ДНЗ широко використовуються такі форми і методи роботи: театралізовані, народні, рухливі ігри, ігри з правилами, спільна образотворча діяльність, ручна праця. У практичній діяльності вихователів ДНЗ обов'язковою є підтримка природних та використання навчальних (спеціально створених) ситуацій спілкування. Важливою формою роботи над антонімами в ДНЗ є заняття. На них нерідко діти вперше ознайомлюються з тим чи іншим твором словесного мистецтва, вчать слухати, сприймати, розуміти його. Наприклад, пропонуємо для розгляду конспект заняття-розваги з мовленнєвого розвитку з теми «У лісочку на горбочку зайчика зустріли» за сферами життєдіяльності «Природа», «Люди», «Я сам» (старша вікова група) [1].

Програмовий зміст. Формувати в дітей поняття про різні стани людини, її переживання. Вміти бути уважним до оточуючих людей. Визначати, за можливістю, причини їх смутку, поганого та хорошого настрою, викликати в дітей потребу покращити самопочуття ровесника чи дорослого, допомогти у вирішенні якоїсь справи, втішати. Розвивати зв'язне мовлення, збагачувати

словник дітей засобами антонімів та фразеологізмів, вправлятися в діалогічному мовленні.

Матеріал: костюм зайчика, два кошики, морква велика й маленька, дві капустини різного розміру, ілюстрації до казки «Зайчикова хатка».

Хід заняття

Вихователь:

– Добрий день, дівчатка і хлоп'ятка!

З давніх пір і понині

Кажуть всі в Україні:

– Здоровенькі були!

Привітаємося разом:

– Здоровенькі були!

Вліво, вправо поверніться,

Веселенько усміхніться:

– Добрий, добрий день усім!

Як багато тут вас, друзі,

Ніби квіточок у лузі.

Всі веселі і жвавенькі,

Радо всіх я вас вітаю і заняття починаєм.

– Діти, сьогодні ми з вами будемо говорити про радість і смуток. Подумайте, будь ласка, і скажіть: «Яка людина, на вашу думку, весела, а яка – сумна?» (Відповіді дітей).

– У нас із вами зараз хороший і веселий настрій. Ми привіталися та посміхнулися один одному. Саме добре слово й чарівна посмішка роблять людину веселою й доброзичливою. (У цей час чути чийсь плач: діти повертаються й бачать зайчика).

Вихователь:

– Зайчику, чому ти плачеш?

Зайчик:

– Бо мені сумно.

– А чому тобі сумно?

– Бо в мене нічого не виходить. Я взуваю черевики не на ту ногу, гудзики неправильно застібаю. Бабуся попросила розділити велику й малу моркву в різні кошики, а в мене нічого не виходить. І вона мене обізвала «рибою», а я ж зайчик.

– Як це «рибою», Зайчику?

– Бабуся сказала про мене: «Б'ється як риба об лід».

– Тоді все зрозуміло, Зайчику. Так говорять у народі про ту людину, в якої дійсно нічого не виходить.

– Діти, давайте допоможемо Зайчику виправити ситуацію (зайчик плаче) і перетворимо його із сумного на веселого.

Виконується дидактична вправа «*Черевики посварились, черевики подружились*», де діти показують, як правильно взуватися.

Дидактична вправа «*Знайди будиночок для гудзика*» – діти вчать зайчика, як правильно застібати гудзики.

Дидактична вправа «Поділи моркву на велику і малу» – діти показують зайчику, як шляхом прикладання визначається розмір моркви, та допомагають йому розділити моркву за розміром. (Зайчик зрадив, став веселим).

Вихователь:

– Зайчику, то ти вже повеселішав? Нам дуже приємно, що в тебе хороший настрій.

– Діти, а до цього в Зайчика, який був настрій? Так, поганий. Зайчик був сумний, а тепер який? Так, він веселий. Давайте пригадаємо, які прикрі випадки траплялися із зайчиками в казках. (Діти пригадують назви казок і розповідають, що сталося. Вихователька звертає увагу на казку «Зайчикова хатка»):

– Який Зайчик був на початку казки?

– Так, сумний.

– А чому він був сумний?

– Коли Зайчик повеселішав?

Далі доречно провести дидактичну гру «Закінчи речення»:

Рак добрий, а лисичка ... (зла).

Рак хоробрий, а вовк ... (боязкий).

Рак маленький, а ведмідь ... (великий).

Зайчик був сумний, а став ... (веселий).

– От бачиш, Зайчику, скільки пригод трапилося з твоїми родичами (врешті-решт сумний зайчик стає веселим). Ми тобі приготували в дарунок ось ці капустинки та морквинки. Діти хочуть погратися з тобою в гру «Дарунок для зайчика». (Діти діляться на дві команди, зайчик теж бере участь у грі).

Мета гри: вправляти дітей у розумінні та вживанні антонімів (*вгорі – внизу; над – під; вліво – вправо; більша – менша; коротка – довга*).

Зайчик отримує капустини й весело кружляє.

Вихователь:

– Зайчику, так чому ж тобі так весело?

Зайчик:

– Бо мені добре та весело з вами. Я навчився застібати гудзики, взуватися правильно, допоміг бабусі розділити моркву на велику і малу, а ще й заберу з собою капустку на гостинець. Тепер бабуся не буде називати мене рибою.

Вихователь:

– Ні, Зайчику, тепер тобі бабуся буде говорити, що ти як риба у воді.

Зайчик:

– А як це?

Вихователь:

– Це коли тобі вдається зробити все, ти відчуваєшся добре, невимушено. От як зараз.

Зайчик:

– Мені час повертатися до бабусі, я вам дуже вдячний, ви такі добрі, милі, веселі, розумні, до побачення. (Зайчик виходить).

Вихователь:

– Діти, скажіть мені, будь ласка, чому, на вашу думку, Зайчик повеселішав? (Відповіді дітей).

- Як бабуся говорила про Зайчика? (Б'ється як риба об лід).
- Чому вона так про нього говорила?
- А як тепер вона буде говорити про зайчика? (Як риба у воді).
- Чому вона так про нього говоритиме?

– Діти, я вами пишаюся, ви були під час заняття веселі, кмітливі, спритні. Бажаю вам ніколи не сумувати, завжди бути веселими, створювати собі й оточуючим тільки хороший настрій.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що використання різних форм і методів у роботі над антонімами в ДНЗ забезпечить дошкільникам оволодіння словом, розуміння його значення, точність уживання, а також розвиток уміння самостійно будувати зв'язні висловлювання, використовуючи слова-антоніми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко ; М-во освіти і науки України ; Нац. акад. пед. наук України. – К. : Світич, 2008.

2. Миллер Е. М. Межчастеречная антонимия / Е. М. Миллер. – М. : Изд-во Сарат. ун-та, 1983.

3. Універсальний словник української лексики. Синоніми, антоніми, омоніми / [укл. Л. І. Нечволод, В. І. Бездітко, В. В. Паращич]. – Х. : Торсінг плюс, 2009.

Дата надходження до редакції: 15. 05. 2013 р.